

Пахомов І.В.

*Старший викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту
Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України,
pahomov.ilya@ukr.net*

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ ПІД ЧАС УЧАСТІ У ТРЕНІНГОВІЙ ПРОГРАМІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація: У статті розкрито сутність закладу професійної (професійно-технічної) освіти як середовища для розвитку лідерських якостей здобувачів освіти. Окреслено психологічні аспекти емпіричного вивчення лідерських якостей у структурі особистості здобувача професійної (професійно-технічної) освіти. Визначено, що в психологічній структурі особистості лідера є певні психологічні якості: здатність брати на себе відповідальність за свої вчинки та дії інших, організаторські та комунікативні здібності, рівень мотивації тощо. Описано результати анкетування педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти щодо розвитку лідерських якостей здобувачів освіти, а також наявності серед них лідерів різної спрямованості. Зроблено висновки, що створивши сприятливі психолого-педагогічні умови в середовищі закладу професійної (професійно-технічної) освіти, можливо виховати лідерів, здатних рухатися в напрямку динамічних і швидких змін у сфері виробництва.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, професійно-технічний заклад освіти, мотивація досягнення, організаторські здібності, особистість лідера

Abstract: The article reveals the essence of the institution of professional (vocational and technical) education as an environment for the development of leadership qualities of students. The psychological aspects of the empirical study of leadership qualities in the personality structure of a professional (vocational-technical) education student are outlined. It was determined that there are certain psychological qualities in the psychological structure of a leader's personality: the ability to take responsibility for one's own actions and the actions of others, organizational and communicative abilities, the level of motivation, etc. The results of a survey of pedagogical workers of professional (vocational and technical) education institutions regarding the development of leadership qualities of education seekers, as well as the presence of leaders of different orientations among them, are described. It was concluded that by creating favorable psychological and pedagogical conditions in the environment of a professional (vocational and technical) education institution, it is possible to educate leaders who are able to move in the direction of dynamic and rapid changes in the field of production.

Keywords: leadership, leadership qualities, vocational education institution, achievement motivation, organizational skills, leader's personality.

Нові реалії виробництва вимагають створення умов для підготовки здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, здатних швидко адаптуватися, навчатися та розвиватися [3]. А це, у свою чергу, обумовлює необхідність дослідження розвитку в них системи лідерських якостей, які дали б змогу повноцінно самореалізуватися та бути конкурентоспроможним на ринку праці [1].

Метою статті є аналіз шляхів формування лідерських якостей здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до вимог ринку праці.

Здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти належать до осіб раннього юнацького віку 15-18 років). Проблему розвитку лідерських якостей у цьому віці розглядали в своїх дослідженнях Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, І. Кон, С. Походенко, К. Садохіна [5] та інші. Вчені наголошують, що саме в цьому віці акти самосвідомості: самопізнання, самооцінка, саморегулювання, самоствердження стають провідними потребами особистості молодшої людини.

Для сучасного здобувача професійної (професійно-технічної) освіти установка на саморозвиток, напрацювання індивідуального стилю мислення й діяльності має стати пріоритетним упродовж усього життя. Креативність, здатність до абстрактного мислення, самостійність у прийнятті обґрунтованих рішень, здатність діяти соціально відповідально та свідомо, стресостійкість – оволодіння такими компетентностями є важливим, особливо зважаючи на необхідність успішної професійної діяльності в умовах воєнного стану та подальшого повоєнного відновлення України.

Одним із завдань розвитку в ранньому юнацькому віці є досягнення автономії і незалежності від батьків, здатності самостійно приймати рішення і діяти на основі власного вибору. В процесі свого самоствердження юнаки намагаються більше себе випробувувати, відстояти себе, довести свою правоту, незалежність у думках та діях. У взаєминах з батьками, які будуються на засадах співпраці, юнак отримує можливість випробувати різні стратегії досягнення незалежності й самостійності, що сприяє розвитку його особистісної автономії. Відстоюючи свою самостійність, він розвиває на основі рефлексії свою самосвідомість, образ «Я», співвідношення реального та ідеального «Я». На основі інтелектуалізації психічних процесів відбувається їх якісна зміна в напрямку все більшої довільності, ризикованості.

Саме в період початку навчання в закладі професійно-технічної освіти юнаки прагнуть звільнитися від контролю та опікування з боку батьків, а також від встановлених ними норм та порядків, що порівняно легко ними досягається, зрозуміло, в певних рамках, передусім у сфері дозвілля. Юнаки все більше проводять час поза домівкою, віддаючи перевагу одноліткам як партнерам у спільному дозвіллі.

Відповідальність юнаків розвивається в процесі становлення форм саморегуляції, поступового взяття на себе контролю за різними аспектами своєї діяльності, своєї поведінки. Пов'язуючи розвиток відповідальності як лідерської якості, можемо стверджувати, що виховання стійкості до стресорів та непередбачуваних ситуацій, які можуть порушувати здатність здобувача

освіти йти обраним для себе курсом, є одним із головних завдань. Якщо він недостатньо готовий до можливих перепадів настрою оточуючих, власних афективних хвилювань тощо, то будь-яка зміна цих настроїв виявляється форс-мажором, вищою силою, яка порушує плани і прогнози. Наслідки дій зумовлені їх причиною, отже, розвиток відповідальності тісно пов'язаний із розвитком емоційної стійкості здобувача професійної (професійно-технічної) освіти.

К. Садохіна, звертаючи увагу на психологічні особливості юнацького віку і дослідження особистісних рис лідера, виокремлює якості, які забезпечують ефективне лідерство: впевненість у собі, наявність вольових якостей, прагнення до самоствердження та самореалізації, вплив на інших, оригінальне, творче мислення, комунікативні та організаторські здібності, вміння приймати правильне рішення у непередбачених ситуаціях, готовність брати на себе відповідальність [5].

Важливою умовою розвитку лідерських якостей у юнацькому віці є вміння налагоджувати контакти з ровесниками в процесі спілкування, здатність управляти цим процесом (проявляти активність у потрібний момент, брати на себе ініціативу в спілкуванні, активно реагувати на стан партнера і впливати на нього, вміло застосовуючи різні прийоми), вміння представити себе, вловлювати, правильно оцінювати свою реакцію та партнерів у ході спілкування тощо.

Потреба в спілкуванні з однолітками у юнацькому віці надзвичайно велика. Групова спільна діяльність (навчальна, трудова, дозвільна) виробляють необхідні навички соціальної взаємодії, вміння підкорятися колективній дисципліні та в той же час відстоювати свої права, співвідносити особисті інтереси з суспільними, спілкуватися з ровесниками – це специфічний вид емоційного контакту. Усвідомлення групової приналежності, солідарності, товариської взаємодопомоги не тільки полегшує здобувачам-першокурсникам адаптацію до закладу професійної (професійно-технічної) освіти, але й дає їм відчуття емоційного благополуччя, власної значущості та свого місця у колективі. Саме тут здобувач освіти може вперше і в безпечному, хоча і новому середовищі, проявити свої лідерські якості.

Особливе значення для розвитку лідерських якостей здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти має стимулювання і максимальне використання мотивації досягнень у навчальній, трудовій та дозвільній діяльності. Посилення ролі мотивації для подальшого розвитку здобувачів освіти має низку переваг. Насамперед це сприяє розвитку достатньо стійкої особистісної властивості – мотиву досягнення успіху, який домінує над мотивом невдач, що особливо важливо в період адаптації до нових умов.

Мотивація лідерства в юнаків залежить від ідентифікації з найбільш значущими людьми з їхнього найближчого оточення. На місці лідера не може бути будь-яка людина, а лише той, чия готовність діяти відповідає моменту. Специфіка лідерства полягає в тому, що роль лідера не тільки «дають», але лідер бере її сам. Іншими словами, лідером групи здобувачів професійної

(професійно-технічної) освіти може стати той, хто, крім відповідного соціально-психологічного складу, має достатню мотивацію лідерства, хоче виконувати цю роль у малій групі у певній ситуації.

Успішність реалізації прагнення до самоствердження в юнацькому віці виявляється значною мірою залежною від таких двох здатностей, як здатність до організації діяльності, в якій має здійснюватися самоствердження, та здатності до самоорганізації, що здатна обумовити успішний поступ самоствердження. орієнтування в складній диференційованій спільноті однолітків, а подекуди і спрямування її в потрібному для особистості напрямку, вимагає від здобувача освіти відповідного рівня організаторських здібностей.

Безумовно, юнацький вік є сенситивним періодом для розвитку організаторських здібностей, коли прагнення до лідерства є формою прояву потреби в соціальному визнанні та особистісній персоналізації, а також як спосіб адаптації до нової соціальної ситуації розвитку.

Аналізуючи різні наукові підходи до визначення лідерських якостей особистості, визначаємо, що: лідерські якості – це риси, які забезпечують здатність виділитися в конкретній справі й приймати відповідальні рішення в значущих ситуаціях; використовувати інноваційні підходи для розв'язання проблеми; успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення спільних цілей; уміти гідно опанувати зміни та пристосовуватися до нових і часто складних ситуацій, створювати позитивну соціально-психологічну атмосферу в колективі.

У структурі лідерських якостей здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти традиційно виокремлено п'ять компонентів. Мотиваційний компонент лідерських якостей забезпечує мотивацію успіху здобувачів освіти, потребу в досягненні поставлених цілей, прагнення до самоствердження та самореалізації. Когнітивний компонент лідерських якостей зумовлює логічність, здатність до прогнозування та узагальнення, критичність та розсудливість, творче мислення їх. Емоційно-вольовий компонент лідерських якостей містить такі їх риси, як: цілеспрямованість, цілісність і послідовність, наполегливість, відповідальність, рішучість, упевненість у собі, стресостійкість, урівноваженість, готовність до ризику тощо. Комунікативно-організаційний компонент лідерських якостей визначають такі риси здобувачів освіти, як: комунікабельність, тактовність, уважність, ініціативність, енергійність, доброзичливість, вміння працювати в системі зворотного зв'язку, вміння розв'язувати конфлікти та адаптуватися. Особистісний компонент лідерських якостей зумовлює адекватну самооцінку, чесність, порядність, надійність, активність, оптимізм, почуття гумору, вимогливість до себе та до інших [2].

Нами запропоновано програму розвитку лідерських якостей здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. Вона починається із психодіагностичної роботи із зарахованими до закладу професійної (професійно-технічної) освіти новими здобувачами, мета якої – виявити здобувачів з розвиненими лідерськими якостями. Ця робота здійснюється спільними зусиллями усіх педагогічних працівників закладу: викладачами професійно-теоретичної підготовки та загальноосвітніх дисциплін (особливо

класними керівниками), майстрами виробничого навчання, психологом та соціальним педагогом. При цьому психолог застосовує тестування, соціальний педагог – анкетування, інші педагогічні працівники – бесіди, спостереження, аналіз документації та поведінки.

Здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, які показали високий рівень вищезазначених лідерських якостей, доцільно залучати до учнівського самоврядування та тренінгів розвитку лідерських здібностей.

Учнівське самоврядування – це спосіб залучення до здобувачів освіти до систематичної участі у освітньому, це їх самостійна діяльність, яка відбувається за координації відповідальних педагогічних працівників.

Це право учасників освітнього процесу як безпосередньо, так і через органи громадського самоврядування колективно вирішувати питання організації та забезпечення освітнього процесу в закладі освіти, захисту їхніх прав та інтересів, організації дозвілля та оздоровлення, брати участь у громадському нагляді та в управлінні закладом освіти у межах повноважень, визначених законом та установчими документами закладу освіти. Учнівське самоврядування є однією з форм громадського самоврядування в закладі освіти.

Вищим органом учнівського самоврядування є загальні збори або учнівська конференція. Виконавчий орган (учнівський комітет, рада учнівського колективу, рада старост, парламент) є підзвітним загальним зборам. Рішення органів учнівського самоврядування мають дорадчий характер.

Основними завдання учнівського самоврядування є: залучення здобувачів освіти до прийняття рішень, захист їх прав та інтересів, підтримка їх здібностей, прав та свобод, створення умов для самореалізації, налагодження контактів та реалізація спільних проєктів, ініційованих ними.

Розвиток учнівського самоврядування розвивається в закладах професійної (професійно-технічної) освіти як система громадянського виховання, що стала актуальною у сучасному світі і основне завдання якої – виховувати лідера, справжнього громадянина й патріота своєї держави, навчити його демократичному спілкуванню, умінню працювати в колективі, розвивати його творчі здібності.

Як правило, в більшості областей України координація розвитку учнівського самоврядування відбувається на основі двосторонньої Угоди між Департаментом науки і освіти ОДА та обласною радою учнівського самоврядування закладів професійної (професійно-технічної) освіти області та відповідно до плану спільних дій на виконання Угоди [4].

До плану роботи обласної ради учнівського самоврядування входять різноманітні заходи, в яких використовуються інтерактивні та інноваційні форми роботи. Усі ці заходи спрямовані на формування у здобувачів освіти високих моральних якостей, уміння співпрацювати на принципах рівності та толерантності, почуття патріотизму, національної гідності, любові до рідного краю, підвищення громадянської активності, зацікавленості до обраної професії.

Саме з метою оволодіння лідерськими якостями Науково-методичні центри професійно-технічної освіти разом з обласними радами учнівського самоврядування регулярно проводять обласні збори лідерів учнівського самоврядування. До програми обласних зборів входять питання: вибори президента обласної ради учнівського самоврядування, звіти керівників постійно діючих комісій учнівського самоврядування закладів професійної (професійно-технічної) освіти області, обговорення плану роботи на наступний навчальний рік; виступи з досвіду роботи лідерів учнівського самоврядування закладів освіти.

Виховання ініціативної молоді, здатної приймати важливі самостійні рішення, неможливе без широкого залучення здобувачів освіти до участі в управлінні справами закладів професійної (професійно-технічної) освіти через організацію колективної творчої діяльності та учнівського самоврядування. Прикладом цього є Школи лідерів учнівського самоврядування закладів професійної (професійно-технічної) освіти областей. Ці молодіжні громадські організації учнівського самоврядування, що працюють багато років на благо учнівської молоді. Традиційними стали презентації колективних творчих справ, конференції, тренінги, де молодь вчиться спілкуватися, висловлювати власну точку зору, керувати собою та колективом.

У закладах професійної (професійно-технічної) освіти триває розвиток волонтерського руху, що забезпечує становлення громадян нового типу: мобільних, творчих, завзятих і відповідальних. Волонтерський рух для молодих людей – це можливість самовдосконалення і реалізації себе у служінні народу. Учасникам волонтерського руху в закладах професійної (професійно-технічної) освіти проводиться просвітницька робота з профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі: тренінги щодо формування здорового життя молоді, лекції, бесіди, круглі столи спеціалістів: нарколога, психолога, венеролога, сексолога, гінеколога, соціальні опитування і дослідження, благодійні акції, збір матеріальної допомоги, навчання лідерів волонтерського руху, допомога військовим, ветеранам бойових дій та внутрішньо переміщеним особам.

Щорічно проводиться обласний конкурс проектів молодіжних ініціатив «Толока добрих ідей» серед учнів закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Конкурс проводився з метою: оновлення змісту виховної роботи, розвитку учнівського самоврядування, створення умов для виявлення обдарованої молоді серед здобувачів освіти, сприяння розвитку їх активної життєвої позиції та підвищення творчого потенціалу. Конкурс проводиться за наступними номінаціями: «Наш вибір – здоровий спосіб життя», «Волонтерство – стан душі», «Збережемо планету для нащадків», «Моя країна – Україна», «Європа – наш спільний дім», «До джерел духовності», «Великі серцем і талантом», «Моє місто – моя гордість».

Проведене автором опитування понад 100 педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (майстрів виробничого навчання та викладачів професійно-теоретичної підготовки) свідчить про функціонування у кожному закладі органів учнівського самоврядування. Але значна частка опитаних (33% майстрів виробничого навчання та 35%

викладачів професійно-теоретичної підготовки) вказали на його низьку ефективність.

Але лідерство у середовищі закладів професійної (професійно-технічної) освіти може мати і зворотній бік, коли лідери негативної спрямованості створюють негативні угруповання зі здобувачів освіти нестійкої спрямованості, здійснюючи булінг інших здобувачів позитивної та посередньої спрямованості. Він може проявлятися у різних формах: цькування, приниження, фізичне, вербальне, моральне, опосередковане насильство, відбирання грошей та речей тощо. Тому усі педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти повинні здійснювати виявлення таких здобувачів освіти і проводити з ними цілеспрямовану індивідуальну роботу, спрямовану на їх переорієнтацію.

Проведене автором опитування також свідчить про наявність у більшості закладів професійної (професійно-технічної) освіти здобувачів освіти негативної спрямованості (на це вказали 55% майстрів виробничого навчання та 58% викладачів професійно-теоретичної підготовки), а деяка їх частка (9% майстрів виробничого навчання та 12% викладачів професійно-теоретичної підготовки), вказали навіть на наявність у закладі освіти груп здобувачів негативної спрямованості.

Усі опитані зазначили, що у закладах освіти проводиться комплекс заходів превентивного виховання, до яких залучаються усі педагогічні працівники (майстри виробничого навчання, викладачі професійно-теоретичної підготовки та загальноосвітніх дисциплін, психолог, соціальний педагог). Деякі опитані (15% майстрів виробничого навчання та 18% викладачів професійно-теоретичної підготовки) вказали на залучення працівників відділів ювенальної превенції Національної Поліції України, але деяка їх частка (11% майстрів виробничого навчання та 13% викладачів професійно-теоретичної підготовки) вказали на низьку ефективність цих заходів.

У практиці роботи закладів професійної (професійно-технічної) освіти непоодинокі випадки переорієнтації здобувачів освіти негативної спрямованості на корисну діяльність (навчання, праця, громадська діяльність тощо), на що вказали 5% опитаних майстрів виробничого навчання та 8% викладачів професійно-теоретичної підготовки.

Таким чином, лідерські якості здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є сукупністю їх стійких особистісних властивостей, що формуються, проявляються, розвиваються у процесі спільної навчально-виробничої та позакласної діяльності, сприяють досягненню її цілей завдяки активності, здатності самостверджуватися, впливати на поведінку інших, бути прикладом для них, вести за собою. Вони розвиваються шляхом залучення здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти до учнівського самоврядування

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуб А. Р., Дуб Н. Є. Напрями підтримки розвитку професійно-технічної освіти в контексті сучасних і перспективних викликів ринку праці. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. № 11. 2021. С. 65-72.

2. Козак О. В. психологічні аспекти розвитку лідерських якостей учнів професійно-технічного закладу освіти. *Humanitarium*. 2019. Том 43, Вип. 1. С. 66-74.

3. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 червня 2019 р. № 419-р.

4. Павлюк О. Д. Психологічні умови розвитку лідерських якостей учнів ПТНЗ. Автореф. дис. ... докт. філософії за спец. 053 Психологія. ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Київ, 2021. 22 с.

5. Садохіна К. С. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2010. Вип. 9. С. 439 – 448.